

Barbara Roszkowska-Mądra

Uniwersytet w Białymstoku

POTRZEBA WSPIERANIA PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA OBSZARACH WIEJSKICH W KONTEKŚCIE ICH FUNKCJI

NECESSITY OF SUPPORTING ENTREPRENEURSHIP ON RURAL AREAS IN THEIR FUNCTIONALITY CONTEXT

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, obszary wiejskie, wielofunkcyjny, zrównoważony rozwój

Key words: enterprise, rural areas, multifunctionality, sustainable development

Abstrakt. Przedstawiono uzasadnienie potrzeby wspierania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich oraz określono skalę środków publicznej interwencji na rzecz rozwoju tej przedsiębiorczości. Przeprowadzone analizy i rozważania miały charakter teoretyczny, zastosowano w nich metodę dedukcyjną. Stwierdzono, że podstawą wdrażania koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich jest wspieranie wielofunkcyjności rolnictwa, realizowane przez dywersyfikację działalności gospodarczej gospodarstw rolnych. Zatem, wymaga to interwencjonizmu państwowego. Analiza struktury funduszy unijnych wskazuje na niewielki zakres działań w zakresie dywersyfikacji działalności gospodarczej na obszarach wiejskich.

Wstęp

Zasadniczym przesłaniem koncepcji zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa jest zwrócenie szczególnej uwagi na konieczność harmonijnego powiązania gospodarczych, społecznych i przyrodniczych aspektów rozwoju, w celu stworzenia takich warunków gospodarowania, które zapewniłyby dostatecznie wysokie standardy ekologiczne, ekonomiczne i społeczno-kulturowe wszystkim ludziom żyjącym obecnie i wszystkim przyszłym pokoleniom w granicach tolerancji natury. Nie oznacza to jednak, że rozwój według tej koncepcji polega na równoważeniu relacji między takimi dziedzinami (ładami), jak gospodarka, społeczeństwo, przestrzeń czy przyroda, a na wyborze stopnia trwałości¹, który określa nacisk na ochronę środowiska i dążenie do zachowania kapitału naturalnego względem potrzeb gospodarki i społeczeństwa [Jeżowski 2007] i na jego realizacji. Sposobem efektywnego wdrażania idei zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich jest ich wielofunkcyjny rozwój, polegający na dywersyfikacji działalności społeczno-ekonomicznej wsi. Takie podejście sprzyja odejściu od monofunkcyjnego rozwoju wsi, które niesie ze sobą liczne zagrożenia rozwojowe obszarów wiejskich. Podstawą realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich jest wielofunkcyjność rolnictwa, ze szczególnym uwzględnieniem jego nowych funkcji (wytwarzanie produkcji i usług poza rolnictwem oraz funkcja ekologiczna). Wielu ekonomistów rolnictwa, na podstawie przeprowadzonych studiów teoretycznych i empirycznych, wskazuje na różnorodność przedsięwzięć, które mogą rozwijać się na obszarach wiejskich w ramach dywersyfikacji działalności gospodarczej² [Kłodziński 2008, Renting i in. 2009]. Jednak, często realizacja takiego podejścia do rozwoju obszarów wiejskich napotyka wiele przeszkód, do których należą bariery socjalne, ekonomiczne, intelektualne i etyczne [Antoszek 2002]. Zatem, wydaje się, że publiczna interwencja może odegrać doniosłą

¹ Trwałość w odniesieniu do zrównoważonego rozwoju określa taki stan, który pozwala na zaspokojenie potrzeb bieżącego pokolenia bez uszczerbku dla szans na zaspokojenie takich potrzeb w przyszłości.

² Zakres możliwych działalności w sferze pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich dotyczy przede wszystkim: przetwórstwa produktów rolnych, działalności rzemieślniczej, handlu i transportu, gastronomii, hotelarstwa, obróbki i przerobu drewna, infrastruktury (technicznej, społecznej, ekonomicznej), produkcji energii odnawialnej, usług mechanicznych, budowlanych, rekreacyjnych.

rolę w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, sprzyjając w ten sposób realizacji nowego paradygmatu rozwoju wsi i rolnictwa, który jest w pełni akceptowany i popierany przez społeczność europejską.

Celem opracowania było uzasadnienie potrzeby wspierania rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, które umożliwi implementację idei wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, a także wskazanie skali środków publicznej interwencji (środki programu rozwoju obszarów wiejskich), przyczyniających się do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Material i metodyka badań

Badania przeprowadzone w ramach niniejszego opracowania miały charakter teoretyczny. Zakres pracy obejmuje studium literatury w zakresie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w kontekście możliwości zrealizowania powszechnie akceptowanej współcześnie idei zrównoważonego rozwoju, będącej europejskim paradygmatem teorii rozwoju i konstytucyjną normą rozwojową, obowiązującą we wszystkich obszarach polskiej gospodarki [Roszkowska-Mądra 2010]. W badaniach zastosowano metodę dedukcyjną, polegającą na analizie opisowej i porównawczej, której poddano literaturę krajową i zagraniczną, a także dokumenty unijne i krajowe, ich publikowane analizy i interpretacje.

Pojęcie i istota przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

W literaturze poświęconej problematyce przedsiębiorczości, nie ma jednoznacznego stanowiska względem definicji przedsiębiorczości. Jednakże większość autorów zgadza się, że przedsiębiorczość jest reakcją na siły działające w gospodarce rynkowej i jest najczęściej przedstawiana jako cecha³ lub proces. Podejście procesowe opisuje przedsiębiorczość jako sprzężenie działań na trzech płaszczyznach, a mianowicie w zakresie: myślenia (pojmowania potrzeby zmian), działania (radzenia sobie w warunkach zmieniającego się otoczenia) i uzyskanych rezultatów (efektów instytucjonalnych) podjętych działań. Problematyka przedsiębiorczości, a szczególnie jej instytucjonalny wyraz (przedsiębiorstwo) zajmuje dużo miejsca w programach rozwoju gospodarczego kraju. Na obszarach wiejskich w wymiarze instytucjonalnym należy traktować ją, jako przedsiębiorczość rolniczą i pozarolniczą, prowadzoną przez mieszkańców wsi [Kozłowska-Burdziak 2012]. Zatem, przedsiębiorczość na obszarach wiejskich rozpatrywana w wymiarze procesowym obejmuje wszelkie inicjatywy i działania zmierzające do ogólnego rozwoju lokalnego, a zwłaszcza do polepszenia życia i pracy mieszkańców wsi. Jest ona „jedną z nielicznych realnych szans poprawy sytuacji na wsi” [Kłodziński 2006]. Istotą tak rozumianej przedsiębiorczości jest poszukiwanie nowych dziedzin działalności, tworzenie postępu organizacyjnego i technicznego, prowadzących do wzrostu dochodów ludności wiejskiej. Różnorodność przedsięwzięć w ramach dywersyfikacji działalności gospodarczej na obszarach wiejskich można podejmować w ramach działalności rolniczej i pozarolniczej.

Uzasadnienie potrzeby wspierania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w aspekcie realizacji zrównoważonego rozwoju

Obszary wiejskie ze względu na niższą jakość kapitału ludzkiego niż na obszarach zurbanizowanych, mają mniejsze predyspozycje w zakresie możliwości rozwoju przedsiębiorczości. Tereny te są często słabo zaludnione, ludność ma mało zdywersyfikowane kwalifikacje, infrastruktura (techniczna, społeczna i ekonomiczna) jest słabo rozwinięta, rynki zbytu i centra rozwojowe są od nich bardzo oddalone, niewielki jest popyt lokalny, a ludność tam zamieszkująca ma ograniczony dostęp do informacji rynkowej. Dlatego istnieje potrzeba wspierania przedsiębiorczości na tych terenach głównie ze względu na to, że wzrasta liczba gospodarstw rolnych niezapewniających dochodów na utrzymanie gospodarstwa domowego, a przy tym sukcesywnie następuje spadek ludności zatrudnio-

³ W odniesieniu do cech osobowych, umiejętności, talentu, motywacji i systemu wartości.

nej w rolnictwie i wzrasta liczba ludności pochodzącej z rodzin bezrolnych, która jest mało mobilna ze względu na niskie kwalifikacje zawodowe. Ponadto, firmy działające na obszarach wiejskich mają specyficzne problemy i potrzeby w stosunku do tych działających na obszarach zurbanizowanych. Ich problemy i ograniczenia w działaniu gospodarczym mogą wynikać, z jednej strony, z cech środowiska, w jakim funkcjonują, a z drugiej, z ich specyficznych cech i/lub z cech i motywacji ich właścicieli. Dlatego podmioty te wymagają specjalnej uwagi i wsparcia przez udzielanie im pomocy z funduszy publicznych w kształtowaniu zróżnicowania działalności gospodarczej na tych terenach, rozwijaniu sektorów nierolniczych, wspieraniu zatrudnienia, poprawie podstawowych usług, w tym z lokalnym dostępem do technologii informacyjnych i komunikacyjnych (TIK) oraz wprowadzaniu inwestycji uatrakcyjniających obszary wiejskie w celu odwrócenia trendów upadku gospodarczego i społecznego oraz wyludniania obszarów wiejskich.

W tabeli 1 przedstawiono funkcje działań przedsiębiorczych w zakresie działalności rolniczej i pozarolniczej na obszarach wiejskich. Potwierdzają one ideę wspierania przedsiębiorczości w dążeniu do implementacji na obszarach wiejskich koncepcji zrównoważonego rozwoju. Ograniczanie bowiem na obszarach wiejskich funkcji jedynie do produkcyjnej (produkcja żywności i surowców dla przemysłu) jest często niewystarczające dla zapewnienia godziwych dochodów i warunków życia ludności rolniczej. Z tego względu, wprowadzanie innych typów działalności społeczno-gospodarczej i odchodzenie od rolnictwa jako dominującej funkcji jest dla rolników szczególnie wskazane.

Wielofunkcyjność obszarów wiejskich jest przejawem przedsiębiorczości ludności lokalnej (zarówno rolniczej), jak i nierolniczej i polega przede wszystkim na dywersyfikacji działalności społeczno-ekonomicznej wsi, realizowanej przez różnych aktorów w celu wzbogacenia źródeł i zwiększenia dochodów rolników poza gospodarstwami rolniczymi, ale na obszarach wiejskich [Marsden, Sonnino 2009, Renting i in. 2009, Wilkin 2010]. Wydaje się, że może ona stać się główną strategią dla rodzin wiejskich, zamieszkujących przede wszystkim tereny o utrudnionych uwarunkowaniach do gospodarowania w rolnictwie [Roszkowska-Mądra 2010]. Wielofunkcyjność rolnictwa umożliwi wypełnianie przez sektor rolny nie tylko funkcji produkcyjnych, ale i pozaprodukcyjnych w postaci dóbr i usług publicznych, które są coraz bardziej doceniane i dostrzegane przez współczesne społeczeństwa, zarówno na forum krajowym, jak i międzynarodowym i są mocną podstawą uzasadniająca jego wspieranie.

Realizacja zasady wielofunkcyjności rolnictwa na poziomie gospodarstwa rolnego wiąże się z wielozadaniowością rolników oraz z ekonomiczną dywersyfikacją gospodarstwa. Dodatkowe zajęcia podejmowane przez rolników poza ich własnym gospodarstwem rolnym są zjawiskiem, które w krajach Unii Europejskiej (UE) dotyczy około 1/3 rolniczych gospodarstw domowych. Zdecydowanie w większym stopniu odnosi się ono do gospodarstw o niskiej sile ekonomicznej (poniżej 1 ESU) niż do gospodarstw dużych (powyżej 16 ESU) [Wilkin 2010].

Publiczna interwencja w zakresie wspierania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Decyzje w zakresie kierunków rozwoju przedsiębiorczości w rolnictwie i na obszarach wiejskich mogą być podejmowane zarówno przez rolników, członków wiejskich gospodarstw domowych, instytucji działających w środowisku wiejskim, samorządy terytorialne, a także przez podmioty kształtujące politykę rolną i rozwoju wsi. W ramach wspólnej polityki rolnej (WPR), polityka rozwoju obszarów wiejskich oferuje środki wspierające rozwój przedsiębiorczości, przyczyniając się w ten sposób do realizacji idei zrównoważonego rozwoju. Państwa członkowskie UE na poziomie narodowym dokonują, zgodnie z ich specyfiką i potrzebami, wyboru środków wspierających rozwój obszarów wiejskich w ramach programów rozwoju obszarów wiejskich (PROW). Do 2007 r. finansowanie WPR zapewniał Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej. Od 1 stycznia 2007 r. rozwój obszarów wiejskich finansowany jest przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

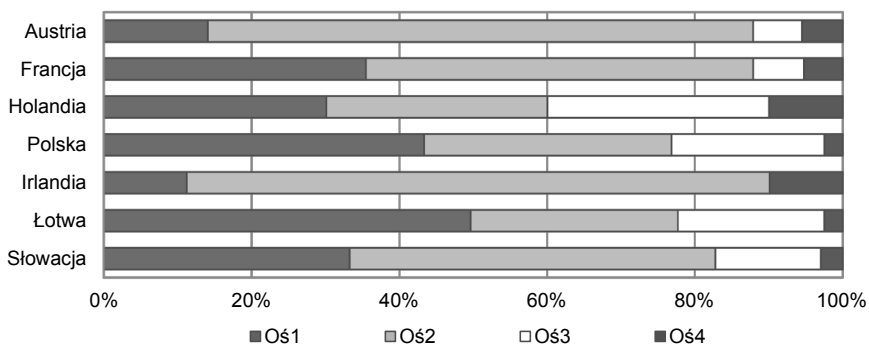
Na rysunku 1 przedstawiono zróżnicowanie wydatkowania środków w ramach programu rozwoju obszarów wiejskich (PROW) przez wybrane kraje członkowskie UE (w zależności od potrzeb i ich specyfiki) na poszczególne osie w celu: oś 1. (gospodarcza) – wsparcia konkurencyjności

Tabela 1. Efekty działań przedsiębiorczych w zakresie realizacji wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich

Table 1. *Effects of enterprise activities within multifunctional and sustainable development of agriculture and rural areas*

Funkcje/ <i>Functions</i>	Efekty realizacji funkcji dla/ <i>Effects of the functions for</i>		
	środowiska/ <i>environment</i>	rolnictwa/ <i>agriculture</i>	obszarów wiejskich/ <i>rural areas</i>
Produkcyjna/ <i>Production</i>	zapobieganie degradacji przyrodniczej użytków rolnych i kształtowanie ich bioróżnorodności, zanieczyszczanie gleby i wód, emisja gazów cieplarnianych/ <i>affecting agro-biodiversity, contamination of soil and water, greenhouse gas emission</i>	produkcja żywności i surowców dla przemysłu, bezpieczeństwo żywnościowe/ <i>production of food and industrial raw material</i>	zachowanie żywności obszarów wiejskich, wielofunkcyjny rozwój/ <i>maintenance of rural areas viability, multifunctional development</i>
Ekonomiczna/ <i>Economic</i>	rozwój infrastruktury proekologicznej/ <i>development of pro-ecological infrastructure</i>	kształtowanie różnych systemów rolniczych, dywersyfikacja dochodów rolniczych gospodarstw domowych/ <i>development of different agricultural systems, diversification of incomes in farm households</i>	wielofunkcyjny rozwój, zwiększenie atrakcyjności dla inwestorów zewnętrznych, rozwój pozarolniczych funkcji/ <i>multifunctional development, interesting in external investors, development of non-agricultural functions</i>
Ekologiczna/ <i>Ecological</i>	ochrona zasobów naturalnych, poprawa jakości środowiska, zachowanie bioróżnorodności/ <i>protection of natural resources, maintenance of agro-biodiversity, improving environment quality</i>	produkcja żywności o podwyższonej jakości, rozwój rolnictwa ekologicznego, produkcja roślin leczniczych i przyprawowych/ <i>production of food with higher quality, ecological agriculture development, production of medicinal and herbal crops</i>	wielofunkcyjny rozwój, ekologizacja wsi, dywersyfikacja źródeł dochodów rolniczych gospodarstw domowych, atrakcyjne miejsce osadnictwa, wypoczynku i rekreacji/ <i>multifunctional development, diversification of incomes in farm households, attractive settlement areas for living, resting and recreation</i>
Spółeczno- kulturowa/ <i>Socio-cultural</i>	kształtowanie się zachowań proekologicznych, poprawa jakości środowiska życia człowieka/ <i>affecting pro-ecological behaviour, improving quality of environment for people life</i>	zachowanie tradycyjnego krajobrazu przyrodniczego i społecznego, poprawa kapitału społecznego/ <i>maintenance of traditional rural landscape, improving social capital</i>	rozwój społeczny, ochrona i wzbogacenie kultury narodowej, wzmacnianie tożsamości i różnorodności kulturowej, ochrona pejzażu kulturowego/ <i>social development, protection and enrichment of the national culture, enrichment of the culture identity, protection of the national culture landscape</i>

Źródło/*Source*: Roszkowska-Mądra 2010

Rysunek 1. Alokacja środków finansowych na poszczególne osie w PROW 2007-2013 w wybranych krajach Unii Europejskiej

Figure 1. Allocation of financial funds in some EU-countries

Źródło: opracowano na podstawie PROW 2007-2013

Source: own study based on PROW 2007-2013

sektora rolnego i leśnego, oś 2. (środowiskowa) – wsparcia zrównoważonego gospodarowania zasobami gruntów rolnych i leśnych, oś 3. (społeczna) – dywersyfikacji ekonomicznej obszarów wiejskich i podniesienia jakości życia na obszarach wiejskich; oś 4. (Leader) – budowania kapitału społecznego. Udział budżetu programowanego alokowanego do poszczególnych osi dostarcza szerokich wskazań na temat priorytetu, jaki nadano poszczególnym celom w różnych państwach członkowskich.

Zróżnicowanie struktury wydatkowanych środków na poszczególne osie zależy od krajowej specyfiki wybranych krajów (rys. 1). Środki wydatkowane w ramach osi 3. zajmują w strukturze PROW od 6,5% w Austrii do 29,8% w Holandii. W ramach osi 2. przeznacza się od 29,7% środków PROW w Holandii do 78,8% w Irlandii. W Polsce największa alokacja środków w ramach PROW przeznaczona jest na osie 1. i 2., natomiast na oś 3. – 19,9%. Według Instytutu Europejskiej Polityki Środowiskowej (IEEP) w 27 krajach UE przewidywane wydatki na środki osi 2. stanowią około 45% całego budżetu PROW, z 35% alokowanymi środkami na oś 1. i tylko 15% alokowanymi na oś 3. [*Europejska Sieć...* 2010]. Wskazuje to na niewielkie wspieranie działań w zakresie dywersyfikacji działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w wielu krajach UE (zaledwie 7,3% w Austrii) i na potrzebę zapewnienia w przyszłości szerokiego spektrum instrumentów polityki rozwoju obszarów wiejskich, skutecznie wspierających wielofunkcyjny rozwój tych obszarów.

Podsumowanie

Obszary wiejskie nie zawsze mogą w tym samym stopniu co obszary zurbanizowane korzystać z instrumentów polityki prorozwojowej. Tereny te zatem mogą być narażone na zjawisko całkowitego odchodzenia ludności wiejskiej od działalności rolniczej oraz nadmiernego wyludnienia, które jest niebezpieczne ze względów ekologicznych, społecznych i ekonomicznych. Zarówno badania naukowe, jak i praktyka gospodarcza dowodzą, że warunki na terenach, na których zaniedbano użytkowania rolnicze sprzyjają zawężeniu bioróżnorodności i degradacji środowiska w agroekosystemach, skutki czego są bardzo trudne do zniwelowania [Gellrich i in. 2007]. Zatem uzasadnieniem dla wspierania przedsiębiorczości na obszarach wiejskich są pozytywne efekty jej rozwoju wpływające na: środowisko (poprawa jakości środowiska życia człowieka, zapobieganie degradacji przyrodniczej użytków rolnych i kształtowanie oraz zachowanie bioróżnorodności), rolnictwo (dywersyfikacja dochodów rolniczych gospodarstw domowych, dążenie do zapewniania bezpieczeństwa żywnościowego, poprawa kapitału społecznego) i obszary wiejskie (zachowanie żywotności obszarów wiejskich, zwiększenie atrakcyjności dla inwestorów zewnętrznych, ochrona pejzażu kulturowego).

Literatura

- Antoszek J. 2002: *Koncepcja zrównoważonego rozwoju i szanse jej realizacji na obszarach wiejskich Lubelszczyzny (w świetle badań ankietowych)*, Annales UMCS Lublin, Sectio B, vol. LVII, 11, s. 197-209.
- Europejska Sieć na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. 2010: *Dobra publiczne i publiczny system interwencji*, Raport analityczny przekazany do członków TGR 3, 14.06. 2010.
- Gellrich M., Baur P., Kochand B., Zimmermann N.E. 2007: *Agricultural Land Abandonment and Natural Forest Re-growth in the Swiss Mountains: A Spatially Explicit Economic Analysis*. Agriculture, Ecosystems and Environment, 118, s. 93-108.
- Jeżowski P. 2007: *Kategoria rozwoju zrównoważonego w naukach ekonomicznych*, [W:] P. Jeżowski (red.), *Ekonomiczne problemy ochrony środowiska i rozwoju zrównoważonego w XXI wieku*, Wyd. SGH, Warszawa, s. 11-24.
- Kłodziński M. 2006: *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Kłodziński M. 2008: *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, [W:] M. Drygas, A. Rosner (red.), *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej Dylematy i kierunki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 15-24.
- Kozłowska-Burdziak M. 2012: *Rola programów unijnych w rozwoju przedsiębiorczości w rolnictwie i na obszarach wiejskich w Polsce*, Opitum Studia Ekonomiczne, nr 2(56), s. 93-112.
- Marsden T., R. Sonnino R. 2009: *Rural Development and the Regional State: Denying Multifunctional Agriculture in the UK*, Journal of Rural Studies 24, 2009, s. 422-431.
- Renting H., Rossini W.A.H., Groot J.C.J., Van der Ploeg J.D., Laurent C., Perraud D., Stobbelaar D.J., VanIttersum M.K. 2009: *Exploring Multifunctional Agriculture. A review of Conceptual Approaches and Prospects for an Integrative Transitional Framework*, Journal of Environmental Management, 90, s. 112-123.
- Roszkowska-Mądra B. 2009: *Koncepcje rozwoju europejskiego rolnictwa i obszarów wiejskich*, Gospodarka Narodowa, nr 10.
- Roszkowska-Mądra B. 2010: *Obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach gospodarowania w aspekcie zrównoważonego rozwoju*, Wyd. UwB.
- Wilkin J. 2010: *Wielofunkcyjność rolnictwa-nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie*, [W:] J. Wilkin (red.), *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implementacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 17-24.

Summary

In the paper the justification for public financial supporting of the enterprise development on rural areas was presented. Also, a scale of public funds for this enterprise development was given. In the theoretical studies the inferential method was used. It was found that the basis of implementing sustainable development paradigm of rural areas is multifunctionality of agriculture, which can be realized through the diversification of farm economic activities. Appropriate course of this process needs public interventions. An analysis of UE funds showed that those addressed to supporting diversification of economic activities on rural areas were rather small and not sufficient for effective stimulation of sustainable development of these areas.

Adres do korespondencji
 dr hab. Barbara Roszkowska-Mądra, prof. UwB
 Uniwersytet w Białymstoku
 Katedra Nauk o Przedsiębiorstwie
 ul. Warszawska 63
 15-062 Białystok
 e-mail: broszkowska@poczta.onet.pl